

נִיר חֶפֶץ      גְּדִי בָלוּם

## ישראל לאן

18 שיחות עם האישים  
שמעצבים את פני המדינה

עורך: רמי טל

את פרופסור שנהב פגשנו בשלהי שנת 2007 בחדרו בקומה השישית בבניין נפתלי, בחוג לסוציולוגיה של אוניברסיטת תל אביב, שבעבר עמד בראשו וכעת הוא מלמד בו. הגענו אליו כדי לשמוע קודם כל אם גם אחרי גל העלייה של שנות התשעים - שבמסגרתו נקלטו בארץ כמיליון עולים חדשים ממדינות ברית המועצות לשעבר וכן עשרות אלפי עולים מאתיופיה - עדיין יש משקל משמעותי לטענות הקיפוח של בני עדות המזרח, ואיך הם משתלבים במרחב החברתי החדש שנוצר.

"הנושא רלוונטי מתמיד", פוסק שנהב כבר בתחילת דבריו. "פוליטיקת הזהויות החדשה שבמרכזה הרוסים והאתיופים רק מחזקת את הסוגיה המזרחית ומאירה אותה באור נוסף. למשל, פוליטיקאים אשכנזים אשר ראו בהגירה מרוסיה פתרון אפשרי למניעת ה'לבנטיניזציה' של החברה, כלומר עליית המזרחיות והערביות. אבל כדי להבין מה יהיו פניה של ישראל בעתיד, כפי שאתם מבקשים, אי-אפשר להסתפק רק בניתוח תרבותי או כלכלי. לשאלת המזרחים משמעויות פוליטיות רחבות הרבה יותר. אסור ואי-אפשר לצמצם את השאלה המזרחית למה שמכנים באמירה גזענית 'השד הערתי'. אסור גם לצמצם את הניתוח הזה לתחומי הקו הירוק בלבד, כי אי-אפשר לנתק אותו ממה שקורה מחוץ לו."

### למה צריך לדעתך להחיל את הניתוח האתני-עדתי על מה שקורה ביהודה, שומרון ועזה?

"כי מה שקורה מעבר לקו הירוק מדמה את מה שקרה במשך עשורים בתוך הקו הירוק. צריך, אגב, לשאול גם מה ההרכב המעמדי והאתני של האוכלוסיות היהודיות שהלכו להתיישב בשטחים ולמה. רוב האוכלוסייה בגוש ההתנחלות של מעלה אדומים ומה שמכונה 'עוטף ירושלים' מורכב ממזרחים, רוסים וחרדים אשר שיפרו את תנאי החיים שלהם. האם אנשים כאלה יסכימו לוותר על ההישגים הכלכליים שלהם בעבור פוליטיקת שלום אשכנזית? שהרי מה שמכונה 'תהליך השלום' מנהל על ידי האליטות האשכנזיות שרובן נחשבות כשמאל. מבחינת המזרחים והחרדים, תהליך אוסלו וכל הוויתורים הנלווים לו מאיימים לפגוע בסיכויי החיים שלהם. במקביל, מדינת ישראל ממשיכה בדמוניזציה של החמאס והכנסתו אל תוך מסגרת חשיבה אימפריאלית אמריקנית של מה שהם מכנים 'ציר הרשע'. אני

## אתניות ועדתיות

## יהודה שנהב

הפרופסור לסוציולוגיה יהודה שנהב (56) פרץ לתודעה הציבורית בישראל בשנת 1996, כשהקים יחד עם אינטלקטואלים בני עדות המזרח את תנועת "הקשת הדמוקרטית המזרחית". שנהב והקשת המזרחית הפכו למובילי השיח הישראלי בנושא הקונפליקט הערתי בישראל ואף קצרו לא מעט הישגים. למשל הניצחון בבג"צ הקרקעות, שיצא נגד חלוקה לא צודקת של קרקעות המדינה, שממנה עמדו ליהנות בני הקיבוצים והמושבים, בייחוד הוותיקים; והיוזמה לחקיקת חוק הדיור הציבורי משנת 1998, המאפשר לדיירי הדירות הציבוריות בישראל, שרובם תושבי פריפריה ומזרחים, לרוכשן בעלות נמוכה ובסיוע המדינה.

גם חלק ניכר מפעילותו האקדמית רחבת ההיקף של שנהב, שהפכה אותו למרצה מבוקש באוניברסיטאות מובילות בעולם דוגמת סטנפורד, פרינסטון וקולומביה, מוקדש להיררכיה האתנית-גזעית בישראל. עבודותיו יוצאות נגד שיתוף הפעולה בין מי שהגדיר כאשכנזים מנהלי האידיאולוגיה הציונית ובין האינטלקטואלים של השמאל הישראלי לדורותיו, תוך שהם מדכאים, לטענתו, את המזרחים ומתכחשים לתרבותם ולעולות כלפיהם. לתפיסתו, הכרה בחטא הקדמון של השמאל האשכנזי השליט היתה מצריכה שינוי רדיקלי בסדר החברתי, התרבותי והפוליטי במדינה, ולכן האליטות מדכאות ומטיחות את העיסוק בנושא הערתי.

שנהב עורר סערה כשפרסם את ספרו "היהודים הערבים", ובו תיאר את ההיסטוריה של היהודים מארצות ערב והתייחס לזיקה המיוצרת בישראל בין היהודים המזרחים לבין הפלסטינים. כתביו סימנו במידה רבה את תחילתו של דיון מחודש באקדמיה הישראלית בסוגיות האתניות, והיוו כר למחקר פורה בנושא, שמקבל ביטוי גם בכתב העת "תיאוריה וביקורת" שאותו הוא עורך משנת 1999.

מוכרח לומר לכם שניצחון החמאס בבחירות יכול להיות הרבר הטוב ביותר שיכול היה לקרות במזרח התיכון."

### מה היה כל כך חיובי בעליית החמאס לשלטון?

"סוף סוף עומד מולנו גוף שהוא לא קבלן משנה של ישראל ושל ארצות הברית, כמו שהיה בהסכמי אוסלו – אלא פרטנר אפשרי שמחובר לשדרה הרחבה של העם הפלסטיני ולא רק לאליטות שלו. כשהם נבחרו, חשבותי שישראל צריכה להיכנס למשא ומתן מידי איתם. הסכם איתם, גם אם חלקי, היה יכול להיות יותר יציב, יותר מכליל, יותר צודק אזורית ובעל יותר לגיטימציה מאשר עם אבר-מאזן."

### אתה לא מוצא טעם בניהול משא ומתן עם אבר-מאזן ללא שיתוף חמאס?

"אני חושב שהדיונים שהתקיימו עם הפלסטינים שהגיעו לוועידת אנאפוליס, לדוגמה, הם חלק ממשחק סימולציה עקר שמתנהל כבר הרבה מאוד שנים בתוך תעשיית השלום שאינה עוסקת לא בשלום ולא בסיום הסכסוך. זו תעשייה שטיפקה עבודה לעשרות אם לא מאות ארגונים לא ממשלתיים אשר מתפרנסים מכך, אבל מבחינה מהותית זה חסר כל משמעות להשגת הסדר שלום במזרח התיכון. בהמשך לכך, אני גם מאוד מצטער שלא יצאתי חזק נגד ההתנתקות."

### מרוע? מה יש לנו להרוויח משליטה על עזה?

"קודם כול, וזה טריוויאלי, לא עושים מהלך כזה באופן חד-צדדי. זו רק עוד דוגמה לפטרונות הישראלית שכופה פתרון באופן חד-צדדי. הבעיה היא שלשלאים נדמה שבכך הסתיים הכיבוש. אבל עזה עדיין בשליטה ישראלית. ישראל מאפשרת או לא מאפשרת שימוש בחשמל או בדלק, היא מחליטה אם להעביר כספים או לא, היא ממשיכה בחיסולים."

### למה לא התנגדת להתנתקות בזמן אמת?

"היה פיתוי בציבור לקבל את מה ששרון עשה כדבר טוב. טוב לשמאל, טוב לכולם. אני זוכר את הדורסנות של שרון שהוביל להחלטה באגרסיביות וגם לא בדיוק בצורה דמוקרטית. אם הממשלה או הכנסת מחליטים לבצע משהו, אין זה הופך את ההחלטה לדמוקרטית בהכרח. אבל ההתנתקות, במבט

לאחר על איך שהיא נעשתה, היתה בוודאי לא מוסרית ולא חכמה פוליטית. היא גם לא תועיל בטווח הרחוק. באותו אופן אוסיף שאני גם מתנגד בתוקף לפינוי התנחלויות באופן ברוטלי."

### למה?

"אל"ף, אני חושב שלא מוסרי להוציא מהבית דור שלישי, אפילו אם ההורים שלהם חטאו. אני גם חושב שזה לא ריאלי, זה לא יקרה לעולם. אף ממשלה לא תפנה את מאות אלפי המתנחלים. זה הופך את הפתרון של השמאל לעקר."

### איך מתיישבים הלאוים שמנית – לא לפינוי מתנחלים, לא להתנתקות ולא לקיום משא ומתן עם צמרת אש"ף המתונה – עם עשיית שלום?

"אני לא רוצה בכלל לדבר על שלום. זו קלישאה חסרת פשר. כפי שאמרת, זו תעשייה של הקצאת פריווילגיות שבינה ובין סיום הסכסוך אין ולא כלום. הכוונות היו בתחילה טובות אבל הפכו למנגנון שמסרס את המאמץ הפוליטי האמיתי להביא לפתרון הסכסוך. אני גם נגד השימוש במילה כיבוש. ראשית, משום שהמילה הזו נשחקה לגמרי בשפה. גם פואד בן אליעזר, כשהיה שר ביטחון, דיבר על סיום הכיבוש, גם אהוד אולמרט כראש ממשלה. אבל בפועל, אין לזה שום משמעות."

### למה אתה לא מסכים עם המילה כיבוש ביחס למה שישראל עשתה בשטחי יהודה, שומרון ועזה? ישראל לא כבשה את השטח?

"ישראל היא לא כובשת במובן הקלאסי של המילה. במושג כיבוש, לפחות לפי ההגדרה המופיעה בחוק הבינלאומי, צריך שתהיה תפיסה זמנית של שטח אדמה, שתהיה בו שליטה על טריטוריה ושאפשר יהיה לסיים אותו, כלומר שאפשר יהיה לסגת לגבולות הבינלאומיים הקודמים ולהכריז על סיום הכיבוש. מה המושג 'סיום הכיבוש' אומר לנו? האם הוא אומר שיפנו את אריאל? שיפנו את מעלה אדומים? שיחזרו לקו הירוק? הרי לכולנו ברור שזה לא יקרה. כאשר ישראל עושה ניסיונות – גם אם סרק – לפתרון הסכסוך, היא מניחה תמיד מראש את מה שפה מכנים 'תיקוני גבול'. בעוד שיש על זה קונצנזוס בצד הישראלי, הפלסטינים לא הסכימו לכך מעולם. גם לא ברור לגמרי מה המעמד המשפטי של

השטחים. האם יש בו החלה של הריבונות הישראלית? האם יש בו הישענות על החוק הירדני? האם יש בו הישענות על טלאים של חוק פלסטיני או שאולי מסתמכים על החוק המנדטורי? משהו מהאנשים האלה שמדבר על 'סיום הכיבוש' – במיוחד בשמאל – מבין בכלל מה קורה שם?"

### מה קורה שם, לתפיסתך?

"מה שקורה שם כרגע זו תופעה שמתרחשת בהרבה מצבים שבהם היה שלטון קולוניאלי – הוא מבוסס על מה שאני מכנה 'חללי ריבונות'."

### מה זה "חללי ריבונות"?

"יש בשטחי יהודה ושומרון חללים שיש בהם ריבונות, ויש חללים שבהם אין ריבונות משפטית. מעצמות אימפריאליות, הבריטים למשל, לא תמיד רצו להחיל ריבונות על שטח שבו שלטו, כי רצו להימנע מלקבל עליו אחריות מלאה. לכן אי-החלת ריבונות היא לא דבר חדש בהיסטוריה הקולוניאלית. מה שמשתנה ממקום למקום הוא הטכניקות שממציאים השליטים הקולוניאליים כדי לשלוט בשטח כתחליף להחלת הריבונות. לכן אני מדגיש שמה שקורה בגדה המערבית זה לא כיבוש במובן הקלאסי של המילה. סוג כיבוש כזה אי-אפשר לסיים בצורה של חזרה לנקודת הפתיחה."

### ומה לגבי הפתרון המסתמן של שתי מדינות לשני עמים?

"בפועל, הפתרון של שתי מדינות לשני עמים אינו אפשרי עוד. את המרחב מן הים עד הירדן נצטרך להגדיר אחרת, באמצעות צורות משטריות יצירתיות יותר. זה סוגר מעגל עם הדברים שאמרתי בתחילת השיחה – שהכיבוש אינו מופנה רק החוצה, אלא מופנה גם פנימה, אל תוככי המדינה."

### באיזה אופן הכיבוש מופנה פנימה?

"חלק גדול מהעיקרון של הכיבוש הוא שליטה על טריטוריה. המשמעות של זה היא לקיחת אחריות מרחבית על טריטוריה ושליטה עליה. כזה היה מה שמכונה כיבוש הארץ או כיבוש האדמה, במהלך המאה העשרים. לקו הירוק אין במובן זה חשיבות. המנגנונים הם אותם מנגנונים."

### אתה מתכוון לכיבוש הארץ במלחמת העצמאות?

"אני לא רוצה להבחין בין הכיבושים של '48 ואלה של '67. נכון שהם נעשו בתקופות היסטוריות שונות ויש ביניהם הבדלים, אבל יש גם המשכיות. כשאני מדבר על הכיבוש גם בתחומי הקו הירוק אני מדבר על מנגנונים מרחביים שנוצרו. למשל, אופי השליטה של ישראל על הקרקע בתוך הקו הירוק דומה מאוד למנגנונים של שליטת ישראל מעבר לקו הירוק."

### איך זה בא לידי ביטוי?

"קחו לדוגמה את המועצות האזוריות הפזורות ברחבי הארץ. מה זו בעצם מועצה אזורית? מנגנון שליטה על טריטוריה. וטריטוריה עצומה, כי ברוב המועצות האזוריות היחס בין אדמה לאנשים הוא מרווח מאוד וגבוה לאין שיעור מהיחס ביישובים שהאוכלוסייה שלהם מזרחית, פלסטינית או חרדית. השליטה על המרחב של המועצות האזוריות נתונה היסטורית בידי ההגמוניה הפוליטית הוותיקה של תנועת העבודה – מושבים וקיבוצים. רובם של חברי הקיבוצים הם כמובן אשכנזים ויהודים, והם שולטים בשטח הזה באמצעות מנגנון קולוניאלי."

### תוכל להסביר איך לדעתך ההגמוניה האשכנזית של מפלגת העבודה שולטת על שטחי המועצות האזוריות במנגנון דומה לזה המופעל מעבר לקו הירוק?

"ניקח לדוגמה את מועצה אזורית תמר, שבעיני היא הדוגמה הכי מובהקת. היא גובלת בדימונה. היחס בין טריטוריה לבין אנשים הוא אחד לאלף לטובת מועצה אזורית תמר בהשוואה לדימונה. באזור הזה ישנם הרבה נכסים מניכי ארנונה: תחנות דלק, בתי מלון, מפעלי ים המלח, אפילו הכור בדימונה. ולמי הם משלמים ארנונה? למועצה אזורית תמר שאין בה כמעט אנשים, או לעיר הפיתוח והמצוקה דימונה שזקוקה לכסף הזה כאוויר לנשימה? למיטב ידיעתי הם משלמים למועצה האזורית תמר. משהו עשה חשבון שאם הארנונה של הכור הגרעיני בלבד היתה עוברת לדימונה, היא כבר לא היתה עיר פיתוח. יש פה שני מרכיבים: מרכיב השליטה על הקרקע ומרכיב אי-השוויון האתני-גזעי שהשליטה על הקרקע מייצרת. המועצות האזוריות נשלטות בעיקר על ידי אוכלוסייה יהודית-אשכנזית במוצאה. וגם ציונית."

### נתת דוגמה קיצונית. אתה בטוח שהיא מייצגת?

"יש היום בארץ יותר מ-130 סכסוכי גבולות בין רשויות. הסכסוכים הם בין יישובים שנמנו היסטורית עם ההגמוניה של תנועת העבודה האשכנזית ובין יישובי פיתוח או ערים וכפרים ערביים. שוחחנו בעבר בנושא הזה עם שר פנים ממפלגת העבודה. לשר הפנים יש אפשרות לשנות גבולות ללא חקיקה. אמרנו לו שכל הדיבורים של מפלגת העבודה על שוויון יכולים להיראות אחרת אם יעשה כמה תיקונים קלים בגבולות ויאזן כלכלית אזורים שלמים. הוא ענה: 'אתם מטורפים? אתם רוצים שאצא נגד אלה שאני מייצג? כל הרעיון של תנועת העבודה הוא שאתה לא יכול להפקיע מהם שליטה על קרקע'. ואכן, זה הקודר האימפריאלי העתיק ביותר: שליטה של מעטים על שטחי קרקע גדולים. גם בדרום אפריקה של אחרי האפרטהייד, עדיין 90 אחוז מן הקרקע נתונים בידי האוכלוסייה הלבנה הוותיקה."

### האם התחולל פה לתפיסתך כיבוש של גזע אחד - אשכנזים - את הארץ וקיפוח של גזע אחר?

"כן, בפירוש. היחס הפטרוני הזה לקרקע של ההתיישבות העובדת הוא קוד כיבושי שפעל כנגד המזרחים וכמובן הפלסטינים בישראל. זה לא שיש לנו חברה ויש לה אוכלוסייה ועושים דיון ציבורי על צדק הקצאתי וכל קבוצה טוענת שהיא צריכה לקבל יותר, ויש מנגנונים של כוח, ומי שחזק יותר מקבל יותר. זה לא ברמה הזו. זה הרבה מעבר לזה: היתה קבוצה אחת שכבשה את השטח והשתלטה עליו בכוחנות, מבחינתה לעולמי עולמים. יש פה קוד, והקוד הזה הוא קוד של כיבוש שדומה מאוד למה שאנחנו עושים בכל המרחב. אגב, גם הגבול בינינו לבין הפלסטינים לא קיים יותר - בארבעים השנה האחרונות הקו הירוק היטשטש לגמרי והפך פיקטיבי. אי-קיומו משנה את פני המדינה."

### באיזה אופן היעדרו של גבול ברור עם הפלסטינים משפיע על פני המדינה?

"הלקח החשוב ביותר של ההיסטוריה המודרנית הוא שמי שחי במשטר גזעי ותומך בו, סופו שיהרוס גם את עצמו. שלטון השולט באמצעות טכניקות של אפרטהייד יוצר הפרדות מעמדיות וגזעיות חזקות בתוך חברתו שלו. ספר חשוב שנקרא 'הפרדה', בעריכת האדריכלים חיים יעקבי ושלי כהן, מתאר שרשרת הפרדות שהולכות ונוצרות בתוך ישראל: החומה ברמלה בין שכונת

ג'ואריש לשכונת גני דן, חומת העפר שהקימו תושבי קיסריה בינם לבין ג'יסר א-זרקא, החומה שתוכננה בין השכונה הערבית פרדס שגיר בלוד לבין מושב ניר צבי, קהילות מסוגרות במגוון מקומות, שהבולטת שבהן היא זו שבאתר אנדרומדה ביפו, וסכסוכי ה'גבול' בין היישובים מודיעין, רעות או מכבים - יישובים המטשטשים את הקו הירוק ומסמנים מרחבים מעמדיים חדשים."

### מה ההשפעה של ההפרדה שאתה מדבר עליה על החברה בישראל?

"בדרך כלל, במצב נורמלי, יש גבול אחד או שניים או שלושה שמייצרים את ההבחנה 'בינינו' ל'בינם'. מה שאנו רואים כאשר אנו בוחנים את המציאות בישראל זה אין סוף הפרדות בין אין סוף קבוצות. העשירים של האלפיון העליון שסוגרים את עצמם בארסוף, האתיופים שנסגרים בתוך הגטו בבאר שבע, אלו שיושבים במתחם יוקרתי ביפו ורוצים שיסדרו להם חיבור ישיר לנתיבי איילון כדי שלא יצטרכו לעבור דרך השכונות הערביות של יפו. אתה שואל את עצמך מה מניע את כל ההפרדות הללו?"

### ומה באמת המניע?

"ובכן, ככל שהגבולות החיצוניים - הקו הירוק, גבולות האימפריה - מתמססים ומתעמעמים, הגבולות הפנימיים הולכים ונהיים ברורים יותר. זה מתחבר לאתוס שדיברתי עליו קודם, של בניית חומות הולכת וגוברת בפנים המדינה כדי להפריד בין קבוצות. התופעה הזו היא סימון ברור לגבי מה שיתפתח כאן בעתיד: הפרדות פנימית מתעצמת לקבוצות ולתת-קבוצות קטנות יותר ויותר. החלוקות הללו הן על בסיס גזעי ומעמדי. לכאורה זו הרב-תרבותיות שאנו שואפים לה, אבל זו טעות אופטית. ההפרדות הזו מבורכת רק אם היא מעוגנת בהסדרים דמוקרטיים שמכירים בכך תרבותית, כלכלית ופוליטית. המצב בישראל היום לא מעוגן בשום הכרה מהסוג הזה. מה שקורה כאן מזכיר לי קטע מספר מדהים של איטאלו קלווינו, 'הערים הסמויות מן העין', שבו מתוארת עיר שמוציאים ממנה את כל האשפה החוצה, כשהאשפה היא בעצם המיותרים, אלה שאין להם מקום במרחב ההומוגני הזה. גם בישראל של השנים האחרונות ההפרדות מייצרות אשפה, אנשים מיותרים, פסולת אנושית."

### מהן הקבוצות המרכזיות הנפרדות זו מזו בישראל?

"דיברנו קודם על כמה מהקבוצות האלו, אבל אני חושב שהקבוצה המרכזית שלא מתייחסים אליה ושנוהגים בה על פי קוד הכיבוש שמופנה מחוץ לקו הירוק פנימה אל תוכו זו קבוצת המיעוט הפלסטיני בישראל. היעדר דיון דמוקרטי בזכויות הקיבוציות של הפלסטינים בישראל מסוכן לא רק לשלום כולנו אלא גם, לדעתי, מנקודת מבט של הלאומיות היהודית."

### למה אתה מייחס להם סכנה כל כך גדולה?

"סכנה אם לא נכיר בה. הלאומיות הפלסטינית באה לאחרונה לידי ביטוי בשורת מסמכים שהוכנו על ידי המנהיגות שלהם בישראל במחצית הראשונה של שנת 2006. אני מתכוון ל'חוקה הדמוקרטית' שפרסם ארגון 'עדאלה', וכן למסמכים האחרים כגון הצהרת חיפה שפרסם מכון מדה אל-כרמל וחזון העתידי שפרסם הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל. אלו הם ביטויים של לאומיות פלסטינית, ומעתה ואילך זה רק יתעצם. במובן הזה, אביגדור ליברמן הוא הסוציולוג הכי טוב של ישראל. הוא מזהה נכון שהבעיה המרכזית שניצבת בפני ההגמוניה הציונית הם הפלסטינים בתוך ישראל. שאלת '48 היא על זה. טבח כפר קאסם ב-'56 זה על זה, מלחמת '67 זה על זה, מלחמת לבנון זה על זה והאינתיפאדה זה על זה. שנים הם היו המרחק שלא מדברים עליו. שנים התייחסו אליהם כאל אזרחים נטולי לאומיות. אבל היום ברור לגמרי שהלאומיות של המיעוט הפלסטיני בישראל לא תיעלם. להפך, היא תעלה, ובישראל לא מטפלים בסוגיה הזו, שהיא החשובה ביותר להמשך קיומה. ובמקום לטפל בזה, משתמשים במנטרה חסרת התחלת של מדינה יהודית ודמוקרטית."

### זו מנטרה שאין מאחוריה דבר?

"הגיע הזמן שישראל תודה בריש גלי שאינה דמוקרטית."

### למה?

"היא צריכה להיות דמוקרטית, והיא יכולה במקביל גם להיות מדינה ליהודים. אבל היא לא יכולה להיות מדינה יהודית. מדינה שיש בה חוקים מוגזעים כמו חוק השבות אינה יכולה להיחשב דמוקרטית. אגב, אני לא נגד זכות הגדרה עצמית לאומית ליהודים. בדיוק להפך, אני חושב שבנסיבות של

צמיחת הלאומיות האירופית ומה שנחשב 'בעיית היהודים', במיוחד לאחר השואה, הצדיק פתרון לאומי ליהודים. אולם עשינו זאת בברוטליות רבה וללא חזון עתידי צודק. הפתרון הזה לא היה צריך לערב הריסת שלוש מאות כפרים פלסטינים, הריסת העיר הפלסטינית ויצירת מאות אלפי פליטים חסרי בית שאוכלוסייתם מונה כיום בין חמישה לשישה מיליון פלסטינים. אם הייתי צריך לבחור היום באופציה היסטורית בדיעבד, הייתי בוחר בדרך של תנועת ברית שלום, שמבחינתי היתה הכי הגיונית. האופציה של אינטלקטואלים מתונים כמרטין בובר, יהודה מאגנס וחבריהם שפעלו באוניברסיטה העברית בירושלים בשנות ה-30 וה-40. כולם היו ציונים, יהודים ציונים, אבל עם ראש על הכתפיים."

**חברי ברית שלום רצו אוטונומיה דו-לאומית ליהודים וערבים, תוך ויתור על הזכות להקמת בית לאומי ליהודים. אתה בטוח שזו היתה אז אופציה עריפה?**

"בוודאי, כי תראו מה התרחש מאז. הם הבינו שאם הציונות תכבוש ותשלוט פה בכוח הזרוע, אז גורלה יהיה כגורל הצלבנים. היא תהיה פה מאה שנה ותיעלם מהזירה."

### הם צדקו?

"כן. אני מאמין בזה. אני חושב שאנחנו רגע לפני האפשרות האחרונה לעשות משהו שהוא יותר רדיקלי, יותר משמעותי ועם יותר אופק וחזון מאשר מה שישראל עושה עכשיו – טומנת את הראש בחול. צריך להקים את מדינת ישראל מחדש ובתוך כך להבטיח את גם הזכויות שלנו: זכויות היהודים."

### מה ישראל צריכה לעשות על מנת להבטיח את זכויות היהודים?

"אם הייתי עכשיו ראש ממשלה ציוני, הדבר הראשון שהייתי עושה זה להגיע להסכם חתום עם הפלסטינים אזרחי ישראל מתוך תקווה שאפשר יהיה לשלבו במסגרת הסכמים עתידיים גם אם תהיה צורת משטר אחרת. כרגע יש התעלמות מוחלטת מהם. תראו מה עושים חברי הכנסת או המלומדים במכון הישראלי לדמוקרטיה. מדברים על חוקה בהסכמה. הם עושים חוקה בין יהודים ליהודים? חוקה צריכה להיות מעוגנת בדיוק במקום שבו נמצא הקונפליקט ברמת עומק. קונפליקט בלתי-פתיר, ולא משחקי 'כאילו' בינינו לכין עצמנו."

### אין קונפליקט בין דתיים וחילונים שהחוקה מנסה ליישב?

"בסדר, אז יש עימות כזה. זה סכסוך בתוך המשפחה. גם הקטגוריות הללו של דתיים וחילונים הן בעייתיות. זה שם קוד. ראיתם פעם שערכים חילונים משתתפים בוויכוח? זה שיח פנים-יהודי. כל עוד המדינה היא מדינה יהודית, אי-אפשר להפריד בין דת ומדינה. לכן כל נושא החוקה הוא הרסני. הוא במקרה הטוב סימולציה לא מוצלחת, ובמקרה הרע ניסיונות לקבוע דפוסיים על-זמניים ללא הכללת הפלסטינים אזרחי ישראל בדיון. אז המתנחלים בשטחים ייהנו מן החוקה והפלסטינים בישראל לא יוכלו להגן על חוקה נשמע שפוי לאורך זמן? רק מטוסים, טילים וטנקים יוכלו להגן על חוקה מעוותת שלתפיסתי היא גזענית. גם אם הייתי מדבר מנקודת המבט של ציוני נטול ביקורת על הציונות, זה היה מקומם אותי. אני חושב שחוקה בהסכמה שמתעלמת מקיומם של הפלסטינים ערביי ישראל זה פשוט חלם, ובאופן פרדוקסלי תפגע בזכויות היהודים."

### אז מה לדעתך צריך לעשות במקום חוקה בהסכמה? איזה מין הסכם היית חותם כראש ממשלה ציוני עם המיעוט הפלסטיני בישראל?

"אני לא יודע בדיוק, בין השאר מפני שאיני מגדיר את עצמי כציוני. אבל ברור לי שגם באינטרס הציוני יש טעם רב בהסכם שיהיה יציב וייקח בחשבון את המורכבות האתנית והלאומית. הייתי עובד על הסכם שעוקף את המלחמה הדמוגרפית, שהיא בעצם מלחמה גזעית. הייתי מנסה להימנע ממה שקורה כרגע כשזולגים כל הזמן אל הדמוגרפיה וסופרים ראשים של ערבים ושל יהודים. זה מטורף. גם בספירת ראשים ברור בטווח ארוך מה יקרה ומי ינצח. אני חושב שישראל היהודית צריכה לקדם את הדבר הזה ולפתוח במשא ומתן שבו תחתור ליצירת חוקה בינה ובין המיעוט הפלסטיני בישראל, שתכלול שינויים שינבעו גם מאופי ההסכם שייחתם עם ההנהגה הפלסטינית בשטחים ובתפוצות. במקום זה בוחרים באופציה של ישראליות ויהודיזציה של המיעוט הזה."

### מה כל כך רע באופציה הזו?

"בעולם של לאומיות חזקה ובאזור של לאומיות חזקה האופציה הלאומית מנצחת. הרי היהודים חיים בתוך אידיאולוגיה לאומית חזקה, אז מדוע זה חד-צדדי? אני רוצה להזכיר שהדיבור על שתי מדינות לשני עמים היה בעבר

הססמה של המפלגה הקומוניסטית, והיום בליכוד מדברים על זה. זה בלתי-נמנע, התהליך שיעבור על המיעוט הפלסטיני עד שידרוש לממש את שאיפותיו הלאומיות. אם לא נקדם זאת בעצמנו, בעוד עשרים או שלושים שנה יהיו פה מהומות בסדר גודל שאנחנו לא מכירים. יום האדמה יהיה תזכורת סימבולית ועירה. המדינה צריכה להגיע להסכם עם כל לאומיה. לא בעוד ארבעים שנה, כשלא תהיה ברירה ויהיה מאוחר מדי."

### המהפכות האלו פורצות מהבטן. אתה בטוח שאם ערביי ישראל לא יהיו כל כך מדוכאים מעמדית הם באמת יחתרו למהפכה?

"כרגע אין לפלסטינים בישראל נגישות לקרקע. הם כעשרים אחוז מהאוכלוסייה והם יושבים על בקושי שלושה אחוז מהקרקע. אני רואה תלמידים ותלמידות באוניברסיטה שלא יכולים לגור בשום עיר ערבית. בנצרת, למשל, אין יותר עתודות קרקע או בתים. הם חוזרים לכפרים ולא מצליחים להתרומם מבחינה כלכלית. אין להם איפה לגור. כשהם באים לתל אביב, הגזענות של הלוכח היהודי פה איומה. מה אתם חושבים שיקרה בסוף? יש לנו דוגמאות של זימבבואה ודרום אפריקה. כל אחת שונה, אבל הכתובת כתובה על הקיר."

### אפשר בכלל להגיע לפשרה עם ערביי ישראל?

"הייתי מייצר מולם מערכת יותר שוויונית שלא מבוססת על הכחשה של הלאומיות הפלסטינית, אלא מבוססת דווקא על הכרה בלאומיות הזו והקלה שלה. נכון שמי שאומר שלא יכול להיות שתהיה מדינה וחצי פלסטינית, אחת שתקום בשטחים והשנייה שתיווצר למיעוט הפלסטיני בתוך מדינת ישראל, צודק גם הוא. לא צדק היסטורי, אבל צדק פוליטי. אבל זה לא אומר שיש לך כיהודי זכות להכחיש את הלאומיות הפלסטינית של המיעוט בתוך ישראל, לאומיות שנלקחה ממנו בשנת '48 בצורה ברוטלית מאוד. '48 היתה מעשה של טיהור אתני."

### סיהור?

"כן. אי-אפשר לקרוא לזה אחרת."

**למה אתה לא מגדיר עצמך כציוני?**

"כי מה שעושה הציונות לא מקובל עלי. נלקחה ממני היכולת להיות פטריוט ישראלי."

**למה?**

"כי המשטר בישראל מבוסס על מדיניות שהיא גזעית."

**אתה מתכוון ביחסו לפלסטינים?**

"לכולם. גם ביחסו לפלסטינים, גם ביחסו למהגרי עבודה וגם ביחסו למזרחים. הייתי יכול להיות פטריוט ישראלי לו הייתי בטוח שאפשר לכוון פה חברה שאינה גזעית. אני מבקש להבחין בין 'גזעית' ו'גזענית'. אין חברה שאינה גזענית. גזענות זו פרקטיקה בזויה שאפשר למצוא בכל מקום. אבל הכינון של המשטר על עיקרון גזעי הוא יותר מזה. יש הרי חוקים גזעיים בישראל."

**למשל?**

"חוק השבות. אבל לא רק. מה עם החוקים לאיחוד משפחות? גם חוקי השליטה על הקרקע שדיברתי עליהם קודם הם חוקים גזעיים."

**יש לך פתרון למצב הסבוך שאתה מתאר? לאור דאגתך לשוויון בין הרוב היהודי למיעוט הפלסטיני, אולי אתה תומך בישראל כמדינת כל אזרחיה?**

"לא. כי אני חושב שזה לא מעשי. פתרון כזה מניח את ביטול הלאומיות והדת. הוא מניח שגם היהודים, כמו הערבים, יסכימו לוותר על הלאומיות שלהם ויחיו בחברה אזרחית כאינדיווידואלים. זה לא יקרה, בוודאי לא בעתיד הקרוב. אי-אפשר, לדעתי, להעלים את הלאומיות משני הצדדים."

**מה עמדתך לגבי מתן זכות השיבה לפלסטינים ערביי ישראל?**

"אם לא ניצמד לפתרון של שתי מדינות לשני עמים, אפשר וצריך יהיה לאפשר שיבה ביתר קלות מן הצד היהודי. אבל צריך יהיה לחשוב על האופנים שבהם זה יעשה. ברק לא הסכים אפילו לדבר על זכות השיבה כדי להבין על מה המחלוקת שלו עם הפלסטינים. במקום לדבר על זה משתמשים בזה כקופסה שחורה, ולא ברור לציבור היהודי מה יש בתוכה. צורת המשטר

הנוכחית אינה מאפשרת לחשוב על השיבה באופן יצירתי. פתרון ללא דיון בזכות השיבה לא יחזיק מעמד, ולכן הוא עקר."

**למה זה לא יחזיק?**

"אני רוצה לחזור רגע ל-1893, לאיגרת שהרצל כתב לאפיפיור, כדי להבהיר את הנקודה שלי."

**מה כתב הרצל לאפיפיור?**

"הרצל כתב שהוא מוכן להביא את כל היהודים לכנסייה ביום ראשון, ושהם יתנצרו. הוא הציע שהמנהיגים יישארו יהודים, אבל הקהילה תתנצר. הבן של הרצל המשיך את אביו והפריד מאוחר יותר בין היהדות כדת והיהדות כלאום. זו הפרדה מרתקת שצריך לחשוב עליה גם בהקשר של ישראל היום. כי היום הרי אי-אפשר להגיד: אני נוצרי בדת אבל יהודי בלאום. אבל אל תחשבו שאין לנו עכשיו אתגרים דומים."

**איפה?**

"מה תגידו על כל הרוסים שהגיעו לכאן בהמוניהם, כשחצי מהם בכלל לא יהודים? הם היו יכולים לכתוב בקלות נוצרי בסעיף הדת ויהודי בסעיף הלאום. אגב, גם כל מהגרי העבודה שיושבים בתחנה המרכזית בתל אביב ומניפים את דגל המדינה ביום ראשון בכנסייה הם יהודים בלאום, אבל לא יהודים בדת. מה אני אומר בזה? שהקיבעון שלנו על נוסחה כל כך עיוורת של מדינה יהודית ודמוקרטית הוא מכשול. וזה כואב לי. אני אומר את זה כיהודי. אני אמנם לא ציוני, אבל אני בהחלט יהודי, יהודי ישראלי. ישראלי שלא מסכים עם העקרונות של המשטר."

**יהודי חילוני?**

"לא. סבתא שלי היתה יהודייה אדוקה, וכיבדתי את זה מאוד. גם אני לא מגדיר עצמי כאדם חילוני. אני גם חושב שאין יהודים חילונים בישראל. אני לא חושב ששלושתנו שיושבים בחדר זה חילונים."

**על סמך מה אתה חושב זאת?**

"המבחן של החילוניות זה לא אם אנחנו אוכלים עוד שרימפס ביפו, אלא



מה הרציונל והצידוק לזה שאנחנו חיים במדינה הזו. אם אתם חיים פה כי זו מולדת העם היהודי, אתם לא חילוניים. אתם נמצאים פה מתוקף תיאולוגי ומשתמשים בנימוקים תיאולוגיים. זה גם לא הופך אתכם לאנשים דתיים, אבל לפחות אתם לא חילוניים. אצל המזרחים זה בכלל הרבה יותר עמוק, הדבר הזה. אנו חיים בעידן שאפשר לכנותו פוסט-חילוני. סיפר לי ידיד חבר קיבוץ שהחליט לא למול את בנו כי אביו אמר לו שאם יעשה זאת – יישב עליו קדיש. זהו הקיבוץ החילוני, הסבא שעשוי לנתק את הקשרים עם בנו אם יחזור בתשובה. האם אנו שמים לב לניגודים הללו?"

### התחלת בתיאור המכתב של הרצל לאפיפיור והפסקת. איזו נקודה רצית להעביר דרך המכתב הזה?

"סיפרתי על הרצל כי אני חושב שאם ניכנס לאפיזודה הזו נתחבר בסופו של דבר גם לנושא המיעוט הפלסטיני וגם לנושא היהודים והחילונים ומשם נגיע למזרחים. מה היתה הבעיה היהודית באירופה באותם ימים? זה היה עירן הלאומיות, אביב העמים, משנת 1848 ואילך, כשבאירופה תופסים את המכל ההומוגני של הלאום כחזות הכול, שכל מה שמקלקל את ההומוגניות צריך לצאת מתוכו. יש גרמנים, צ'כים, אוסטרו-הונגרים, רוסים. בתוך האתנו-לאומיות הזו היהודים תקועים כמו עצם בגרון. אין להם לאן ללכת באירופה. באודסה הם תקועים, בברלין הם תקועים, בווינה הם תקועים. היו להם שתי אופציות. האחת, להשתלב בחברה ובעצם להתבולל. כי ברגע שאתה משתלב, אתה משתלב במרחב שהוא לא ניטרלי מבחינה דתית, אלא במרחב נוצרי, מרחב לכן. ההתבוללות היא על בסיס אינדיווידואלי. האפשרות השנייה שנותרת ליהודים היתה האופציה הלאומית, לשמור על הקולקטיב ולהישאר כלאום. יש אנלוגיה מסוימת במצב הזה למצב הפלסטינים בתוך ישראל."

### למה?

"הם יכולים 'להתבולל' על בסיס אישי בתוך המדינה היהודית, כמו שהיהודים יכלו לעשות בתוך המדינה הנוצרית, או מצד שני לשמור על קווי המתאר שלהם כעם ולהילחם על לאומיות או הגדרה קולקטיבית אחרת – העיקר לשמור על עצמם כקולקטיב. הרצל למעשה אמר שאם היהודים יתבוללו על בסיס אינדיווידואלי הם יהיו אמנם דוקטורים ומשכילים, אבל

ייעלמו. הוא רצה שהיהודים יגדירו עצמם כלאום, אבל כדי למנוע התנגדות ורדיפות הוא חשב בתחום ורצה להופכם זמנית לכת בנצרות. הוא שאף לכך שבמקרה כזה המנהיגים יישארו יהודים וידאגו לשימור הקולקטיב. זה תרגיל מחשבתי בלבד, אבל תרגיל שעוזר לחשוב. למשל, גם הדרוזים עשו זאת כאן."

### איך?

"בשלב מסוים הם התייחדו. שמרו על עצמם כקבוצה דתית בתוך היהדות. לא חשבו שאינם יהודים כדתם, זה בעניין הלאומיות. הם שירתו בצבא, כרתו ברית דמים עם המדינה כשהמטרה שלהם היתה לשמר את הקולקטיב. זה לא רעיון עוועים, זה לא רעיון מופרך."

### מה הדבר הזה בא ללמד אותנו?

"שגם בעבר של החוויה היהודית יש דבר מאוד מאוד דומה למה שקורה היום למיעוט הפלסטיני בישראל."

### ועדיין לא ברור איך המכתב של הרצל לאפיפיור על הפיכת היהודים לכת בתוך הנצרות כדי לשמור על הקולקטיב מקשר אותנו למזרחים.

"המזרחים לא עברו את החוויה של המודרניזציה שבה נוצר קיטוב בין דת וחילוניות, כמו שקרה לאשכנזים באירופה. המזרחים גם לא התארגנו במכל לאומי עם מרחב נוצרי. נכון שהם עברו תהליכים מודרניים אחרים בגלל הקולוניאליזם האירופי במדינות ערב כמו מרוקו, מצרים ועיראק, אבל ההבחנה בין דת וחילוניות, שהיתה כל כך מובהקת באירופה, פסחה עליהם. לכן יש הרבה פחות מזרחים שמתמיינים על פי ההבחנה הזו. זו הסיבה שהחוקרים קוראים להם מסורתיים. סוציולוגים המציאו את הקטגוריה הזו עבורם בספרים, משום שבכל פעם ששאלו את המזרחים אם הם דתיים או חילונים, הם לא יכלו לענות על השאלה הזו. סבתא שלי, פרחא מועלם, שהתגוררה במעברת שער עלייה, היתה מתלוצצת בכל פעם שנשאלה אם היא דתייה או חילונית. אנכי, לפני שנפטרה ביקשה שאבטיח לה שאם אתראיין, שלא אדבר לעולם נגד הדת."

### אתה ממלא את בקשתה.

"כן, אבל לא רק בגלל ההתחייבות הזאת. גם כסוציולוג אני מבקר את ההבחנה בין דתיות וחילוניות, משום שכרגע שמתארים חילוניות אידיאולוגית מוטמע בזה קוד של היררכיה תרבותית."

### למה?

"כי המזרחים הם לעולם לא חילונים אידיאולוגים. חילוניות זה כיבוש נורמטיבי. זאת הגדרה של הגמוניה. זו הגדרה שמייצרת היררכיה תרבותית. כשאדם אומר שהוא חילוני, זה מיד מסמל שהוא משהו אירופי, משכיל, לא חשוך. חילוני זה קטגוריה תרבותית שהיא בישראל קטגוריה נרדפת של אשכנזי. מי שאינו חילוני וקשור לדת הוא תמיד נחות יותר, הוא בדרך כלל גם מוגדר כאדם שאין לו השכלה, שיש לו אמונות טפלות, כמי שמגדיר דברים באופן מטאפיזי ולא באופן מדעי, ועוד תיאורים שבאים להנמיך את האדם הדתי. מכאן אין ספק שכאשר אדם מגדיר עצמו כדתי או כחילוני הוא מתייחס למסומנים תרבותיים שמייצרים גם היררכיה כלכלית. יש סקרים שבהם שואלים מי הם החילונים, והתשובות הן תמיד שהם יותר עשירים, יותר משכילים, באים ממעמד יותר גבוה עם פחות ילדים וכך הלאה."

### אתה מתנגד לזכותו של אדם להגדיר עצמו כחילוני?

"לא. אני מתנגד לזה שיש הבחנה רדיקלית בין דתיות לבין חילוניות ושעושים בה שימוש פוליטי. כי גם החילוניות היא תיאולוגית, במיוחד בישראל. כמו שאמרתי קודם, החילונים הם לא באמת חילונים בגלל ההקשר התיאולוגי של המקום. מדוע ראש הממשלה החילוני היה צריך להכריז אחרי קמפ דייוויד השני שאסור שעם ישראל יוותר על קודש הקודשים שלו? החילוניות בצורתה הטהורה לא התקיימה כאן מעולם. כמו שצינתי, השימוש בטרמינולוגיה הזו מצפין בעיני היררכיה אתנית."

### ההיררכיה האתנית שאתה מדבר עליה עדיין קיימת בעוצמה שהיתה בעבר,

### או שהיום הקונפליקט הבין-עדותי הישטשט במידה ניכרת?

"לא, להפך, הוא גדל. אני אתן רגע הבחנה סוציולוגית שתדגים זאת. מגיעים שישים אלף לא יהודים מאתיופיה ומגיעים שש מאות אלף לא יהודים ממדינות חבר העמים. על היהדות של מי מתווכחים? על זו של האתיופים."

מקוים להם דם, מכניסים להם סיכות באיבר המין, איום ונורא. כל הדברים האלה כדי להפוך שישים אלף אתיופים ליהודים כשרים. למה אין אובססיה כזו כדי להפוך שש מאות אלף רוסים לא יהודים ליהודים? למה אין כבוד אל האתיופים כמו אל הרוסים האשכנזים?"

**הרוסים הצטרפו מיד עם בואם לתוך הזרם שאתה כופר בו, הזרם החילוני, ולעומתם האתיופים הגיעו היישר לתוך הזרם הממלכתי-דתי. אולי זו הסיבה?**

"אתם מציגים זאת כאילו זה המצב הטבעי וזו דרכו של עולם, אבל יש פוליטיקה שלמה מאחורי זה, שמוכיחה את טענותי. הפוליטיקה הזו מכניסה את המזרחים, במקרה זה את השחורים האתיופים, אל תוך הדת. כי האתיופים צריכים לעבור תהליך של טיהור. האירופים לא צריכים לעבור תהליך של טיהור, הם כבר מטהורים. לא עניין אף אחד שיש כל כך הרבה רוסים שאינם יהודים. אבל כשבאו אתיופים, פתאום זה הפריע, רצו אותם יהודים. אותו הדבר היה בשנות ה-50 עם המזרחים."

### מה היה עם המזרחים בשנות ה-50?

"ניסו לגזור לתימנים את הפאות ולהפוך אותם לחילונים. העובדה החשובה היא שהיה עניין שלם לגבי הדת והמזרחים, הרבה יותר מאשר עם האשכנזים. וזה לא מפני שהמזרחים היו יותר דתיים. אולי המרוקאים היו יותר דתיים, אבל העיראקים היו חילונים לגמרי. בישראל נעשתה למזרחים 'הדתה'."

### מה זו 'הדתה'?

"האקדמיה ללשון, שאימצה לאחרונה את המושג הסוציולוגי הזה, מתכוונת לתהליך של הפיכת אנשים לדתיים. לא לזה אני מתכוון. הדתה זה מצב שבו מסתכלים על אנשים מסוימים בעיקר דרך הפריומה של הדת. סימנו את היהודים המזרחים כדתיים. יש להם מקום בציונות כל עוד הם נתפסים ומסומנים כדתיים. זה הסביר את העלייה הגדולה של ש"ס. ש"ס אמנם לא צמחה רק בגלל זה, ואני גם לא מבטל את האפשרות שיהודים מזרחים הם אכן במידה רבה דתיים, אבל הדת הפכה להיות מסמן אוריינטלי מנמך. הכתיבו את זה, כמובן, אלו שהגדירו עצמם חילונים אשכנזים. זה פתח צוהר להרבה דברים נוספים שמסומנים כנחותים."

## מה למשל?

"לכריחה מערביות ומכל מה שדומה לה. זה דימוי נחות בישראל. אנחנו לא רוצים להידמות לערבים, חס וחלילה, אנחנו לא רוצים להיות לבנטינים בחברה בישראל. אני בכוונה לא אומר החברה הישראלית, כי אין דבר כזה."

## למה?

"כי המושג 'החברה הישראלית' הוא מושג אידיאולוגי שמניח אובייקט כזה, ושכולם חלק ממנו בהגדרה. אם יש קונפליקטים קוראים לזה שסעים. המושג חברה ישראלית מניח הנחות על אחדות א-פריורית ונוטה להכחיש את מקומן של הקבוצות שנמצאות בשוליים שלו."

## היינו פעם חברה כזו? היה רגע שבו דברים השתנו והפכנו להיות החברה בישראל?

"מעולם לא היינו חברה ישראלית. היתה תחושה, זה כן, כשיוסי ביילין אמר שבא לו לחזור לישראל של לפני 67' כי זו מדינה שהיה נורא כיף להיות בה. דחילאק, למי היה כיף להיות במדינה של אז? לזה שהיה תחת הממשל הצבאי או לביילין שחי אז בתל אביב? גם ארי שביט כתב על הרפובליקה המצומקת והצודקת של לפני 67'. נכון שאז המודחק הפלסטיני והמזרחי עוד לא פרצו החוצה בעוצמה כל כך רבה. אולי הם, ביילין ושביט, מתגעגעים לימים שלפני שהם פרצו לתודעה. אני חש בדיוק את ההפך."

■ ■ ■

## עדיין לא ברור למה אתה טוען שהפער בין מזרחים לאשכנזים גדל בשנים האחרונות. יש לך דוגמאות נוספות מעבר ליחס שקיבלו פה האתיופים והרוסים?

"בוודאי. כשאתה מתבונן היום על ההתפתחות מבחינה סוציולוגית בנושא הזה, אתה רואה שהפער בין מזרחים לאשכנזים הוא יותר גדול ממה שהיה לפני שלושים שנה. גם בנושא של השכלה וגם מבחינת ההכנסה. גם מבחינת המצב בשוק העבודה וכמובן מבחינה תרבותית. בשנת 1975 ארבעה אחוז מהמזרחים קיבלו ב-איי לעומת 16 אחוז מהאוכלוסייה האשכנזית. בשנת 1995, 16 אחוז מהמזרחים קיבלו ב-איי ו-48 אחוז מהאשכנזים. שתי

האוכלוסיות אמנם עלו, גם הפער היחסי נשאר דומה, אבל במספרים אבסולוטיים מובן שההבדל גדל. אלו, אגב, מספרים שלפני המכללות. המכללות הכניסו מצד אחד המון מזרחים וערבים ללימודים גבוהים. מצד שני, תואר במכללה הוא לא בדיוק תואר באוניברסיטה, וזה פתח לעוד סמן תרבותי שיבריל בין אשכנזים למזרחים. מבחינת ההכנסה, אגב, יש הרעה של עשרה אחוז בשכר לטובת האשכנזים. נכון שאי-השוויון בישראל בין העשירונים התחתונים לעליונים גדל בהרבה יותר, ונכון שאי-השוויון גדל לא רק בגלל ההפרדה הגזעית אלא בגלל נסיבות יותר גלובליות, אבל השכר העולה של האשכנזים לעומת השכר העולה בקצב נמוך יותר של המזרחים מאז קום המדינה זו עובדה בשטח. זה מפתיע, כי אנשים היו בטוחים שזה הפוך. אני, אגב, מסתייג גם מסוג הדיון הזה אם הוא אינו עוסק גם בהיבטים המוגזעים של התהליך."

## מה בעייתי בניתוח הזה?

"הוא מביא אנשים לחשוב שההבדלים המהותיים בין מזרחים לאשכנזים הם רק בתוצאות המעמדיות, וזו הטעיה. אני חושב שההבדלים הגדולים הם ההבדלים התרבותיים שהוטמעו בציבור לאורך השנים, שמנציחים יחס מבוזה של סקטור מסוים כלפי מה שהוא מחשיב כקבוצות גזע נחותות כמו המזרחים, האתיופים והפלסטינים. כשהאתיופים הגיעו הם נתנו לגיטימציה לדבר גם על הבדלים של צבע עור בישראל. זה פתח את האפשרות לדבר על ההבדלים בצבע עור בין מזרחים ואשכנזים. יש כמה עבודות מחקר שמראות שצבע העור הוא גורם משמעותי בדימוי המעמדי השונה שנוצר בין מזרחים לאשכנזים בכל השנים מאז קום המדינה."

## יש גזענות תרבותית נגד מזרחים?

"ודאי שיש. היא הולכת וגדלה כי הגזענות יוצאת בהדרגה מן הארון. במשך שנים נרתעו להשתמש בזה בשפה בשל הטראומה של השואה. לאחרונה גם היו על כך כותרות ראשיות בעיתונות, וזה חידוש כשהתקשורת עוסקת בזה. בסוציולוגיה יש מונח שנקרא 'הגזעה'. משתמשים בפעלים ולא בשמות עצם, כי שמות עצם מקבעים מצב. פועל הוא עשייה, הוא מהלך שעשוי להשתנות."

## מה זו "הגזעה"?

"זו הַטְעָנָה של קבוצה או של מישור במאפיינים של גזע. בישראל, זה שנים אסור לדבר על גזע וגזענות. אתה פותח מילון עברי בערך 'גזע'. בחלק מהם כתוב שגזענות זה שימוש של המדינה בחוקים גזעניים כמו במדינה הנאצית. הגדרה כזו אינה מאפשרת לדבר על גזע גם בהקשרים אחרים. היא גוזרת שתיקה. במילון אנחנו עדיין במקומות האלו של הימים שאחרי השואה. בישראל ובמקומות אחרים בעולם מצאו לגזענות בשל כך פתרון משונה."

## מהו?

"גזענות ללא גזע. כלומר יש גזענות, אבל אי-אפשר לדבר על גזע. את ה'הגזעה' עשו באופן תרבותי, לא ביולוגי. לא יכלו להגיד לך שהאף שלך ארוך ונשרי ושיש לך מבנה גולגולת של שחור. במקום זאת נעו לעבר גזענות תרבותית. אגב, המסומנים שלה עדיין נותרו ביולוגיים."

## למה כוונתך?

"בואו נחזור אל המאבק שהיה בין עמיר פרץ ואהוד ברק על ראשות העבודה. פעילה שעבדה באותם ימים עם ברק עלתה לשידור ברדיו ושאלה איך אנחנו משווים את אהוד ברק לעמיר פרץ, הרי זה כמו להשוות טייס אף-16 לנהג משאית. הדם עלה לי לראש. הנקודה המרכזית היא שהרוברת לא השתמשה במושגים ביולוגיים. היא לא אמרה שהראשון ממרוקו והשני אשכנזי מלח הארץ, אלא דיברה על הכשרה מקצועית, שהופכת להיות התחליף לסימון הביולוגי."

## יש גם גזענות הפוכה, מצד מזרחים לאשכנזים?

"בוודאי. אין בין אוהדי בית"ר ירושלים גזענים רבים? בטח שיש. יש גזענות גם בין מזרחים לבין עצמם. יש מנטליות של היררכיות גזעניות ותרבות שלמה של מה נחות ומה לא נחות, כמו בכל מקום."

## מה ביטאו בעיניך צעקות הבזו ששרקו אוהדי בית"ר ירושלים לפני פתיחת משחק כדורגל, בזמן דקת הדומייה לזכר יצחק רבין?

"אני יכול להבין אותם. שלא יהיה ספק, אני מתנגד לאקט הזה שלהם, הוא מחליא בעיני. אבל אני מבין את המניע שלהם. הם צעקו בזו נגד הדיקטטורה

התרבותית, האשכנזית מאוד, השמאלנית מאוד, שמושרשת פה עשרות שנים. את הדורסנות הזו למדתי על בשרי כשהספר שלי 'היהודים הערבים' יצא לאור, ומי שנכנס בי הכי חזק היו אנשי תנועת העבודה. עשו זאת היסטוריונים וסוציולוגים מטעם ובצורה מאוד ברוטלית. אגב, כשאני יוצא נגד השמאל, זה לא במובן של מה שהקטגוריה הזו מסמלת בעולם."

## אלא?

"אלא נגד השמאל כקטגוריה תרבותית מסרסת. השמאל בישראל הצטיין באליטיזם אשכנזי, בסגירות, באנטי-מזרחיות, בחוסר הכרה בפוליטיקות אזוריות. ספגתי זאת כל כך עמוק בצעירותי עד שגם אני, בעוונותי, עד לפני עשרים שנה השתכנזתי."

## שינית גם את שם המשפחה שלך משהרבני לשנהב. מדוע?

"נכון. בעבר כל כך סבלתי מהשם הזה בגלל הקונטקסט של שלילת המזרחיות. היום אני מאוד רוצה להחזיר אותו, אבל אני יותר שנים שנהב מאשר שנהרבני וזה מסובך להתיר את ההיסטוריה. אני מודה שגם אני נכנעתי בעבר להיררכיה הגזענית שנהגה בישראל. ההבדלים שיש בישראל בין האשכנזים למזרחים עמוקים מאוד. הם משיקים לכל מה שדיברתי עליו קודם, החל מהקודים של הכיבוש שהופעלו בזה אחר זה נגד המזרחים, דרך הנמכת הדימוי הדתי והעלאה על נס את החילוני וכך הלאה, כל מה שמניתי. לצערי זה לא ייגמר, כי יש פה מבנה גזעי רב שנים שמכתיב את המשך היווצרות הפערים האלה. קחו למשל את אופי פיזור האוכלוסייה שהיה פה. הוא מבוסס על הנחות יסוד גזעניות או לפחות אוריינטליסטיות. אף אחד לא יכחיש את זה. כיבוש שטחים קולוניאלי."

## אתה מתכוון לכך שהמזרחים הופנו לפריפריה והאשכנזים למרכז?

"כן, כמובן, ואני מזכיר לכם את החלוקה הלא צודקת במורצות האזוריות. מה שחמור הוא שהשכפול של הדבר הזה לא קורה בשנות ה-50, אלא קורה ברגע זה, כשהמיעוט הפלסטיני-ערבי והמזרחים ממשיכים להיפלט מהאזורים הנחשבים. אני יודע שיש תחושה אצל רבים שהסיפור של המזרחים כבר מאחורינו, ובכלל כל נושא הפערים העדתיים הוא פאסה. טוענים שיש נישואי תערובת, שכבר אי-אפשר להבחין בין מזרחי ללא מזרחי, אומרים לי שאראה

כמה שרים מזרחים יש. מספרים לי שאפילו היו כבר שר ביטחון, רמטכ"ל ונשיא מזרחים. זו הטעיה אופטית."

### איפה ההטעיה בזה?

"בואו נעזוב לרגע את הפוליטיקה. היא בכל זאת יותר דמוקרטית ממערכות אחרות. בואו נלך לאקדמיה. כמה מזרחים יש כאן בבניין הזה של הפקולטה למדעי החברה? מתוך 120 יש שישה. כמה ערבים? שניים. כמה נשים? עשרים וחמש. רק תשעה אחוזים מהסגל באוניברסיטאות הם מזרחים. רק עשרה אחוז מעובדי בית המשפט העליון והמחוזי מזרחים. המספרים האלו מלמדים הרבה."

### גם במנהל הציבורי זה ככה?

"אחד הדברים הכי סודיים זה כמה מזרחים יש במנהל הציבורי. לא סופרים מזרחים בסקרים. ערבים סופרים. נשים סופרים. מזרחים לא מוכנים לספור. אין קטגוריה כזו. כל עשר שנים עושים מפקד אוכלוסין. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא מאפשרת לנו יותר לברוק את ארץ המוצא של הסב. לגבי הנבדקים החדשים, האבא כבר נולד בישראל, ורצינו שישאלו גם לגבי הסבא כדי לדעת מאין הגיעו. הלכנו אליהם ואמרנו שיהיה קשה לעשות מחקרים סוציולוגיים בלי הנתון הזה. נענינו שזה כבר לא רלוונטי. האמירה שזה לא רלוונטי מכעיסה. זה מלמד על יחס החברה למזרחים."

### מה אתה לומד מזה?

"הליברל, מתוך אצילות לב, אומר שהוא לא מסתכל על גזע ועל צבע עור, כלומר שלא מעניין אותו אם אתה מזרחי או אשכנזי. בעיני זו גזענות. אם החברה לא היתה מבוססת על היררכיות של צבע, אז באמת לא היה צריך להסתכל מי אשכנזי ומי מזרחי. אבל בחברה שמנתבת אנשים בתוכה על פי הקריטריון הזה אין פרווילגיה להתעלם, כי שכשאתה מתעלם אתה נותן לזה יד."

■ ■ ■

תיארת מצב כל כך טעון ורווי קונפליקטים בין הרבה קבוצות אתניות ולאומיות במדינה הקטנה שבה אנו חיים. אתה יכול להסביר איך לא קרתה כאן לאורך השנים מהפכה חברתית נגד הממסד השולט כאן לתפיסתך?

"גם אני שואל את עצמי את השאלה הזו כבר הרבה זמן. אין לי בשבילה תשובה נחרצת. אני יכול לדבר על מה שעוצר את המזרחים מלעשות זאת ועל הסכנה הכי גדולה של המזרחים – האידיאולוגיה הציונית. זה המלכוד הטרגי שהם חיים בתוכו עשרות שנים, ואולי זה גם המחסום."

### למה?

"מאלף סיבות. קודם כול כי הם צריכים להוכיח שהם לא ערבים לפני שניתנת להם הזכות להסתכל על האשכנזי בגובה העיניים. ומה הם לא עושים בשביל להוכיח את חוסר הערבות שלהם... המזרחי הרי מסתובב הרבה פעמים כשעל צווארו שרשרת הנושאת מגן דוד כדי שחלילה לא יחשבו שהוא ערבי. הרי כל ההיאחזות בדת כמאפיין הצביון היהודי של המזרחי היא במקור כדי שלא יקשרו אותו, כמזרחי, חס וחלילה לערבות. הרצון להוכיח שאינך ערבי מכניס את המזרחי למלכוד של חייו."

### מה המלכוד הזה מונע ממנו לעשות?

"כמזרחי אתה מנוע מלמרוד. אתה לא יכול לזהות את הציונות כמשהו גזעני שמייצר את הסיבות לזה שאתה נמצא במקום הזה. אתה לא יכול להתקומם נגד הציונות כי אתה כל הזמן מנסה להשתייך אליה, אחרת יציאו אותך מהמעגל החברתי. תהיה לפתע ערבי. אתה בסכנה שתפסיק להיות יהודי. זה איום ונורא. תראו מה קרה לפנתרים כשהם ניסו להתקומם. מה שהכי הפריע להם להתפתח ולצבור הישגים היתה העובדה שהם לא יכלו לצאת כנגד המדינה, שהם היו חייבים להראות שאף על פי שיש להם טענות, הם ציונים. והרי הציונות זה בעומק מה שהם יצאו נגדו. ואז ארי מלכה הקים את 'פנתרים כחול לבן', כדי שלא יחשבו שמדובר בהתנערות מהאידיאולוגיה הציונית. וככה זה הלך ונכחד. גם לקשת המזרחית ניסו לעשות אותו דבר."

### מה עשו לקשת המזרחית?

"כדי לבטל את הלגיטימיות של הקשת, הממסד האינטלקטואלי השמאלני האשכנזי טען שאנחנו אנטי-ציוניים ולפיכך נגד המדינה. האידיאולוגיה

הציונית והאידיאולוגיה הלאומית כל כך מוטמעות, עד שהן משתקות את המזרחים ולא מאפשרות להם להתפרץ. קחו לדוגמה את תושבי שדרות, שאחרי אלפי נפילות קסאם ונפגעים רבים, עדיין אומרים שהם לא עוזבים את המקום. ולמה? כי הם אוהבים את המדינה. אתם מבינים עד לאיזה אבסורד מוכיל הרצון שלהם לשכנע את החילונים האשכנזים מהמרכז שגם הם חלק מהציונות? רק שלא יחשבו, חס וחלילה, שהם עוכרי המדינה."

**מה הם היו צריכים לעשות?**  
"לקום ולעזוב. חזר וחלק."

**למה?**

"מפני שהם היו בשר תותחים וקורבן של הסרבנות הישראלית להכיר במציאות באזור ולדבר עם החמאס. לא רק המזרחים הם בשר תותחים. יש כאן מיעוטים נוספים שהם קורבנות, אבל המזרחים הם הנפגעים העיקריים של האידיאולוגיה הציונית הזו."

**אז לא תהיה כאן מהפכה חברתית בעתיד הנראה לעין?**

"לא נראה לי שצורת המשטר הנוכחית תוכל להתקיים כאן לאורך זמן. באיזה אופן המשטר כאן ישתנה – את זה אני לא יכול לומר. יש סימנים שאולי שינוי גדול יבוא ודווקא ממיליון הרוסים שהגיעו לארץ. הם עברו כאן תהליך ייחודי, שהזכרתי אותו קודם בקצרה, שקשור להפרדה בין דת ומדינה."

**איזה תהליך?**

"אצלם זו הפרדה בין דת ולאומיות. לאומיות יהודית מאוד חזקה ואליטיזם תרבותי. אני מדבר על הרוסים הלבנים כמובן, כי גם אצלם החלוקה ההיררכית של לבנים ושחורים משוחזרת כמו בחברה הרוסית יותר. יש אצלם לאומיות יהודית מאוד חזקה, אף שהם לא יהודים בדתם. אני חושב ששם יתגלה השבר בין יהודיות כדת לבין יהודיות כלאום. יש לזה תפקיד מאוד מאוד חשוב בקביעת פניה של מדינת ישראל בעתיד. זה יהיה שינוי אדיר במהות המשטר בישראל. הרוסים גם מחזקים את השאיפה שישראל תהיה סניף של אירופה, שזה כבר הרבה פחות טוב."

**מה שלילי בזה?**

"כי זה מרחיק מחיבור למקום הזה ומהאפשרות להשתלב במזרח התיכון, שאליו אנחנו קרובים במהות שלנו. כמה שלא נתכחש לזה וכמה שההגמוניה האשכנזית תקעקע את הזהות הזו – אנחנו תושבי המקום הזה בנפשנו."

**אתה תופס את היהודים המזרחים כיהודים-ערבים?**

"לא, זה לא מה שאני אומר. אני טוען שהמזרחים לא רוצים להיות יהודים ערבים, אבל שבשלב מסוים בהיסטוריה הם בהחלט היו כאלו ויש לזה השפעה מכרעת על התנהגותם. אני גם בהחלט רואה קשר מאוד חזק בין היהודים המזרחים לפלסטינים הערבים בישראל."

**הם בעיניך יותר קרובים לערבים מאשר לאשכנזים או לרוסים?**

"זה לא כל כך פשוט. כי כמו שנאמר קודם, המזרחים בעצמם גזענים נגד ערבים. אני לא רוצה להגיד מה שאשכנזים אומרים, שהם אפילו יותר גזענים מהאשכנזים כלפי הערבים, כי זה לא נכון. אני מכיר כמה עיתונאים אשכנזים שמצטיינים בשנאת ערבים. מצד שני הם לא שונאים ערבים יותר מאוהדי בית"ר שצועקים 'מוות לערבים'. יש מאמר שכתבה ענת רימון-אור שנקרא 'ממות הערבי למוות לערבים'. היא רואה ב'מוות לערבים' ביטוי אנטי-אשכנזי ושמאל. היא טוענת שהשמאל מתרגש כשאומרים 'מוות לערבים' אבל הוא לא מתרגש כשבאמת הורגים ערבים. זאת הצביעות של השמאל האליטיסטי התרבותי במשפט אחד, שכן הוא נמנה עם דורות שהרגו והורגים ערבים."

**אתה, באופן אישי, מרגיש יותר קשר לפלסטינים הערבים בישראל מאשר לרוסים שהגיעו לכאן בשנות ה-90?**

"ברמה האידיאולוגית בוודאי, רק חבל שאני נאלץ לעשות בחירות כאלה."

**מה מקרב אותך יותר לערבים מאשר לעולים מרוסיה?**

"הקרבה שלי אל הערביות היא מסיבות אישיות ופוליטיות. אף שערבית אינה השפה שאותה אני מדבר הכי טוב – עברית זו השפה שבתוכה אני מתפקד הכי טוב – אני מרגיש בערבית הרבה יותר בבית. שפת האם שלי היא ערבית. בקיץ האחרון הייתי חודשיים בנצרת על מנת לשמוע ערבית ולשפף ערבית."

את הערבית שלי. היו לא מעט רגעים של התרגשות כשתבניות דיבור ומילים מן הילדות שבו וצפו. אני לא רוצה להתכחש לזה."

### אתה רואה היווצרות של קשר עמוק בעתיד בין היהודים המזרחים לפלסטינים ערביי ישראל? אתה חווה אפשרות למהפכה משותפת?

"כבר אמרתי שלדעתי יהיה קשה למזרחים למרוד בממסד הציוני בגלל המלכודים שהם כבולים בהם. אני, לפחות, מתקשה למצוא אצל המזרחים את המנוע למהפכה. לעומת זאת, לפלסטינים הערבים בישראל זה יהיה קל יותר. ובמקרה הזה, כלומר אם תתרחש כזו התפרצות מצדם, המזרחים יהיו הראשונים להסתגל לסיטואציה החדשה. הרבה יותר מהאשכנזים. בזה אני בטוח."

### אתה מדבר על שינוי שחייב להתרחש בישראל. איך תיראה ישראל אחרי השינוי הזה?

"תהיה כאן רדיקליזציה מאוד גדולה במשטר הפריוילגיות המרחבי, רדיקליזציה מאוד גדולה בהגדרה של המדינה שלא תוכל להתקיים יותר כיהודית ודמוקרטית, ותהיה רדיקליזציה שתאיץ את השוויון ואת הפתרון המעמדי."

### אתה טוען שאם מדינת ישראל תושמד – "לא אמרתי תושמד."

### אוקיי, אם המעמד הציוני השליט כאן מאז קום המדינה יאכזר את ההגמוניה שלו, מי שישרוד יהיו המזרחים?

"לא רק המזרחים, אבל המשטר יצטרך להיות יותר דמוקרטי."

### יש פה, לתפיסתך, שני כיוונים שהמדינה אמורה לבחור ביניהם: הכיוון המזרחי האירופי והכיוון המזרחי האוריינטלי?

"במידה מסוימת כן, אבל אני לא רוצה שישתמע מכך שכל המזרחים מייצגים את האלטרנטיבה הזו. הם לא יכולים לעשות זאת במדינה שבה דומיננטית המחשבה ההפוכה. היהודים פוחדים מן המזרח, ולכן צריך להתמודד עם הפחד הזה. כשאנשים בשמאל אומרים שהם אינם רוצים להיות

כמיעוט במדינה אסלאמית, זו אמירה שמבטאת היטב את הפוכיה של היהודים והכחשת המציאות שבה הם חיים. אנו כבר מיעוט בעולם אסלאמי וכך היינו מן היום הראשון של הציונות. אמנם לא בתוך מדינה אסלאמית, אבל מדינה היא תצורה פוליטית שמשתנה. הכחשה כזו של המציאות מובילה לאלימות. לכן גם מתכחשים היהודים לזכויות הלאומיות של הפלסטינים אזרחי ישראל. גם ההכחשה הזו תוביל לאלימות. הקונספט של מדינה יהודית ודמוקרטית הוא, לכן, אלים. מן הסיבות הפוליטיות אני חושב שצריך להפוך את ישראל למדינה דמוקרטית ופוסט-קולוניאלית."

**אבל אתה ניסית להוביל את האלטרנטיבה הזו בקשת המזרחית. זה נכשל.**  
 "זה נכשל, נכון. אני מעדיף לומר שזה שוב נכשל, כי זו לא הפעם הראשונה שהאלטרנטיבה הזו ניסתה להרים ראש. אבל צריך לסמן את הדרך הזו כמטרה ולשוב אליה."

**היו לכם בקשת שתי הצלחות גדולות: בג'צ הקרקעות וחוק הדיור הציבורי, שהיה אמור לאפשר לדיירי הדירות הציבוריות בישראל לרכוש אותן במחיר מופחת ובמענק מדינה. אלא שחוק ההסדרים שדוחה את מימושו לא מאפשר ליהנות מהפירות של ההישג שלכם.**

"חוק שתפקידו להקפיא חוקים שנחקקו על ידי המחוקק מוגדר כחוק דיקטטורי. אני לא מדבר רק על חוק הדיור הציבורי שהוקפא. גם חוק חינוך חובה לגיל הרך שנחקק בשנת '88 הוקפא בחוק ההסדרים. אתם יודעים מה זה להקפיא חוק? למה שלא יכניסו להקפאה את כל ספר החוקים?"

### בניתוח לאחור, מדוע הקשת המזרחית נכשלה בניסיון להביא לשינוי חברתי אמיתי?

"מכל מיני סיבות. היה רגע גורלי בקשת כשהתבקשנו להכריע אם להקים מפלגה פוליטית. אני ואחרים התנגדנו. אמרתי שכמפלגה נקבל אולי שני מנדטים ואז יגידו לנו שזה מה שאנחנו שווים. בנוסף, ידענו שנצטרך להתפשר באמירות שלנו מול כל מיני פוליטיקאים אינטרסנטים. שאלנו כשביל מה אנו צריכים את זה. אני העדפתי להגיד מה שאני רוצה ולהישאר אופציה אינטלקטואלית ותרבותית. על הרקע הזה היה פילוג בקשת, והיא כבר לא חזרה להיות מה שהיא היתה. אמרו לי שכוכבי שמש אמר שהקשת זו

אוננות אינטלקטואלית וחוג סריגה. יש שמשמיעים אותי על כך שכביכול חסמתי את הפוליטיזציה של הקשת."

### הם לא צדקו בביקורת שלהם?

"ההפך הוא הנכון. אם היינו מפלגה זה היה כישלון טוטאלי שהיה מוזק את התשתית האינטלקטואלית והאידיאולוגית שלנו. אנחנו אמנם לא בשיא התנופה הציבורית, אבל הרעיון עוד חי ונושם. הוא אלטרנטיבה שעשויה לחזור בעתיד. תראו כמה תגובות היו על מאמר בנושא שכתבתי השנה ב'הארץ'. תראו איזו סערה זה חולל. כמה כעס מצד אחד וכמה הזדהות מהצד השני. זה מראה שהכחשת הדיכוי האתני עוד קיימת בצורה חזקה."

**בניתוח החברתי שלך אתה לא מתייחס להתפתחות הדרמטית של העשור האחרון בישראל, לחמש מאות משפחות של בעלי הון ששולטות גם באשכנזים, גם במזרחים, גם ברוסים וגם בערבים. היעדרם מהמבנה החברתי שפרשת לא משרת אותם?**  
 "איך הוא משרת אותם?"

**הוא מתעלם מהם. אתה למעשה אומר שאין להם אתריות, האשמים הם האשכנזים וההגמוניה הציונית-שמאלנית.**

"אתם צודקים ולא צודקים. נכון שאם אני צריך לעשות ניתוח מעמדי אז צריך להתחיל מהכסף הגדול. אבל אתם טועים במובן הבא: ברוב רובם של המקרים הקבוצה הזו שאתם מתארים, האלפיון העליון, היא נטולת צבע. ולא חשוב אם כולם אשכנזים. בגלל הגלובליזציה הם אפילו לא ממש פה. רבים מהם נשאים פה כי הם לא משלמים מס ירושה. אז נכון שיש לחלק מהם סנטימנטים יהודיים, אבל אין להם, לדעתי, שום מחויבות לישראל. אני גם חושב שלמרות ההשפעה האדירה שלהם כביכול על מצב חיינו, ההון בעולם הגלובלי מתנייד בקלות רבה מאוד וכשנצטרך את ההון הזה לא נוכל בשום צורה להגיע אליו. הוא לא באמת קיים עבורנו בפועל, הוא תעתוע, ובמידה רבה גם הם וההשפעה שמייחסים להם זה סוג של תעתוע. אם עלה נושא הגלובליזציה, אני מעדיף להתייחס לתופעה אחרת ומדהימה של השפעתה על חיינו בישראל ועל איך שניראה כמדינה בעתיד."

### מה מרחים בהשפעת הגלובליזציה?

"הפוליטיקה הקלאסית של המדינה מבוססת על יכולת ההשגחה שלה. לכן היה פחד מדיקטטורה כול-יכולה, דוגמת 1984 של ג'ורג' אורוול. זו היתה פוליטיקה של האח הגדול שהסוף שלה צריך להיות שחרור מהשעבוד שלה. הפוליטיקה החדשה חושפת פן נוסף של המדינה. היא לא רק משגיחה על אזרחיה - היא גם מפקירה אותם. התנועה בין השגחה להפקרה היא המנגנון העיקרי של הפוליטיקה בימינו, וניצנים של זה כבר נראו לאחרונה בישראל."

### ישראל מדינה מופקרת?

"מדינה מפקירה. תראו מה קרה במלחמת לבנון השנייה. יש שתי ריבונויות, ריבון פוליטי וריבון כלכלי-חברתי. הריבון הפוליטי הכריז על מצב חירום ויצא למלחמה. הוא ניצל את פונקציית ההשגחה במלואה. זה שהוא נכשל זה כבר עניין אחר. לעומתו, הריבון הכלכלי התכחש לאחריותו ונמנע מלהכריז על מצב חירום כלכלי-חברתי. אחר כך הסבירו לנו שהכרזה על מצב חירום כלכלי היתה מורידה את דירוג האשראי שלנו. כלומר, בזירה הפוליטית יש השגחה ובזירה הכלכלית יש הפקרה. בהחלט יכול להיות מצב שבפעם הבאה שהמצב יסלים, זה יתפתח להפקרה מוחלטת של האזרחים."